

Mark Eyskens

De vraagtekenzaaiër

Zoekend
naar de zin
van het leven

Inhoud

Waarom vraagtekens zaaien?	7
Wat is waarheid?	16
Verzoende professor Georges Lemaître geloof en wetenschap?	28
Zijn er grenzen aan de wetenschappelijke kennis?	34
Weten we meer of minder?	46
Wat is de mens?	55
Is de mens een homo interrogans?	71
Moeder, waarom leven wij?	79
Wie is ik?	89
Ben ik een narcissus?	98
Wat ligt er ten noorden van de Noordpool?	109
Wordt de geschiedenis gestuurd door BINC?	114
Wat vertelde mijn dubbelganger, prof. Mortal?	122
Is God Men geworden?	132
Voor wie dan schrijven?	144
Waarom één god?	152
Wat is goed? Wat is kwaad?	157
Wordt de wereld beter?	166
Kan een blinde zien?	173
Dan toch reizen naar het kernwoord?	190
Is er nog een godsvraag?	210
Publicaties van Mark Eyskens	227

Waarom vraagtekens zaaien?

Mijn hele leven lang heb ik vraagtekens gezaaid en was ik beducht voor het planten van uitroptekens. Ik heb ze uitgestrooid, mijn vraagtekens, in de moestuin van mijn dagelijksheid, tijdens het tumult van de dag, soms luisterend naar het gefluister van de geschiedenis, in de landschappen van de maatschappij, in steden en dorpen, en in wijde oceanen, waarin vooral essentiële vragen rondzweefden naarmate de horizon onvatbaar wegdreef. Vooral in de politiek, waar dagelijks uitroptekens worden geplant, in velden vol valse problemen, is het belangrijk de echte vragen te stellen.

In veel lees- en leerboeken heb ik probleemstellingen bestudeerd. Daarbij heb ik vooral gespeurd naar die vragen die meestal niet te berde werden gebracht of die verscholen zaten tussen de regels. Het meest heb ik gehad aan de zeldzame 'leefboeken' die ooit werden geschreven en die me hebben geleerd dat de te bewandelen wegen in het leven meestal zijn aangeduid door vraagtekens, veel meer dan door leesbare wegwijzers. De meeste vragen smeken om antwoorden, maar nemen vrede met het opwerpen van nieuwe vragen.

Soms heb ik ook vraagtekens ontdekt in medemensen, zowel bij diegenen die wij onze naasten noemen als bij hen die verder van ons verwijderd zijn, tijdens lukrake ontmoetingen of verre reizen. Wie-, wat-, waar- en waaromvragen zijn het lot van de bewoners van onze blauwe planeet. Zelfs als zij geen boeken lezen of zich niet laten bekoren door de moderne informatie- en communicatiemediën, volstaat het dat zij de blik richten op de horizon of op de hemel om overweldigd te worden door talloze vragen over mensen en dingen. Die rijzen op uit berg en dal, in alle windrichtingen, en vooral uit

de wolken, in hemels vol grillige figuren die de mooiste, de meest verheven en kleurrijkste ‘wolkschappen’ vormen en die je kunt verkennen terwijl je het fileleed op de weg verbijt. De lucht, de wolken, het uitspansel en de hemel bulken van de vragen en vraagtekens voor wie niet alleen bewonderend kijkt, maar ook nieuwsgierig probeert te zien. De verwondering doorbreekt het dogma van de vanzelfsprekendheid en opent het pad van de wijsheid, dat zelfs kan leiden tot de wijsbegeerte, de filosofie.

Vraagtekens zaaien, ze kweken als exotische bloemen, verzorgen, begieten, snoeien, knippen en koesteren is een hobbyachtige bezigheid die niet zo gemakkelijk kan worden verzoend met een actief leven dat elk etmaal start bij het ochtendgloren – niet steeds een poëtisch spektakel – en dat duurt tot lang na zonsondergang, een ervaring die je met weemoed vervult. Daarbij komt de wetenschap dat een mens van aan zijn geboorte tot aan zijn dood ten minste een derde van de hem toegekende tijd slaapt, wegdrijvend in dromerige halfbewustheid. Om die reden moeten wij niet alleen zeer actief, maar ook proactief en postactief zijn en blijven. Daarom heb ik geruime tijd geleden besloten mijn pensioen op te nemen na mijn dood, een beslissing waarvan men beweert dat zij definitief kan bijdragen aan het schijnbaar onoplosbare probleem van de financiering van de pensioenen in eigen land en daarbuiten, toch indien mijn voorbeeld massaal zou worden gevolgd.

De zorgvuldige cultuur van vraagtekens wil ik dus zorgeloos en egoïstisch voortzetten in mijn persoonlijke moestuin, daarbij wellicht het algemeen welzijn dienend. Om dat te verwezenlijken neem ik de tijd, ook al is het een dagelijkse strijd. Want ik heb weinig tijd. De tijd heeft mij. Daarom poog ik hem deskundig te doden, ik probeer een perfecte moord te plegen uit idealisme. Maar tot op heden ben ik daar nog niet in geslaagd.

Al lang wuiven vraagtekens mij toe, wiegend op hun lenige stengels. Uitroepetekens daarentegen geven mij inwendige netelkoorts. Zij lijken mij speren, die kunnen steken en kwetsen. Vooral de zo-

genaamde vanzelfsprekendheden boezemen mij angst in en bezorgen mij intellectuele allergie. Als met stemverheffing wordt verkondigd: 'Het spreekt toch voor zich dat...' is het aangewezen sceptisch de wenkbrauwen te fronsen. Scepticisme en relativeringsvermogen blijken immers vaker bergen te verzetten dan doordrammende beweringen die met bekeringsijver worden rondgeslingerd of afgevuurd, vooral als apodictische stellingen blijken te steunen op post-waarheden of alternatieve feiten, wat in het digitale tijdperk tot de gangbare gebruiken is gaan behoren.

Het streven naar waarheid blijft uiteraard een grote deugd en een noodzaak, vooral in gediversifieerde en heterogene gemeenschappen. Maar zodra iemands zoektocht naar de waarheid overgaat in het rotsvaste besef dat hij de waarheid bezit of verworven heeft, kan het gevaarlijk worden. Dan lonkt de bekoring van het grote gelijk en de zelfvleiende zekerheid het bij het rechte eind te hebben. Meteen wordt wie niet dezelfde waarheid deelt gemakkelijk beschouwd als te dwaas of te boosaardig om er recht op te hebben. Intellectuele terreur, geestelijke brandstapels en zelfs de feitelijke verwezenlijking ervan behoren dan tot de mogelijkheden.

Omzichtig omgaan met de waarheid nadat je die hartstochtelijk hebt gezocht, betekent niet dat je moet vervallen in intellectueel, ethisch of esthetisch relativisme. Zelfrelativering is echter heilzaam voor de ontwikkeling van een maatschappelijk bruikbare persoonlijkheid, een sociaal inzetbare 'ik-heid'. Wellicht is het de waarheid dat de waarheid multidimensionaal is en verschillende aspecten vertoont die min of meer waardevol zijn. Daarbij moet worden genoteerd dat veel waarheden gradueel en tijdgebonden zijn en dus in de loop van de jaren evolueren en meer of minder waar kunnen worden. De relativering van menselijke waarden en waardigheid, en vooral hun gelijkstelling met de ontkenning ervan, leidt echter tot maatschappelijk cynisme en incivisme. Elke drenkeling gaat op zoek naar een reddingsboei. Het zijn de mensen met een reddingsgevoel, met de geloofshoop dat mensen en dingen verbeterbaar

zijn, die het zich kunnen veroorloven solidair en verdraagzaam te zijn, in een wereld waarin hardheid de hartelijkheid verdrijft.

De radicalen, de extremisten zijn meestal mensen die twijfelen en aarzelen, en zelfs twijfelen aan hun eigen vertwijfeling. Ze sluipen zelfbehoudend langs eigenhandig opgerichte, beschermende muren en pogen hun angst te verbijten. Ze vrezen de toekomst, de verandering, het andere en de anderen, zijn benauwd voor bruggen, openheid en de zogenaamde vreemdeling op de andere oever. Ze vrezen dat een open geest pas kan ontstaan na een schedelboring. Ze laten zich gijzelen door de illusie van het isolationisme, de aparte identiteitscultus, de 'eigen volk eerst'-ideologie en allerlei waanideeën van cultureel en economisch protectionisme in een wereld van wederzijdse afhankelijkheid. Deze herauten van de apartheid, de nostalgici van de 'bloed en bodem'-doctrine die in Europa weer de kop opsteken, lijden aan het oestercomplex en sluiten hun schelp bij elke denkbeeldige vorm van onraad. Zij gedragen zich als de holbewoners uit het stenen tijdperk, trekken de ladder op tegen hun beschermende rotswand en verschuilen zich in hun grotten, denkend dat ze er veilig zijn. En dat zijn ze zeker niet, nu we leven in een wereld die nog nooit zo snel is veranderd en waarin de veranderingen nog nooit zo diepgaand zijn geweest.

Zou het kunnen dat een nieuw menstype in wording is? Maar ook een betere mens? *For better and for worse?* Is het toeval dat Mary Shelley tweehonderd jaar geleden, in 1818, de ongeëvenaarde bestseller *Frankenstein* schreef?

Bij mijn strooptocht naar nieuwe vragen en de mogelijke ontdekking van wegwijzers naar antwoorden stuitte ik recentelijk op de twee meesterlijke publicaties van Yuval Noah Harari, *Sapiens* en *Homo Deus*. De auteur is professor geschiedenis aan de Hebreeuwse Universiteit van Jeruzalem, toevallig een instelling waar ik ooit een paar gastcolleges heb gedoceerd. Professor Harari schreef zijn werken aanvankelijk in het Hebreeuws, maar nadat ze in het Engels

werden vertaald, veroverden ze binnen de kortste keren de planeet als wereldwijde bestsellers.

Vooraf zijn tweede boek, *Homo Deus. Een kleine geschiedenis van de toekomst*, verschenen in 2015, trok mijn aandacht. Het gaat over het ontstaan van een nieuw menstype, dat onsterfelijk en gelukkig zal leven in een wereld bevrijd van honger, misdaad en oorlog en waarin de mens complementair zal worden aan wonderbaarlijke hulpmiddelen, uitgevonden en aangereikt door revolutionaire technologieën. Denken we maar aan de artificiële intelligentie en de robotisering, waardoor de homo sapiens zou muteren tot de ‘robo’ sapiens. Daarbij speelt volgens de auteur, naast alle overweldigende ontdekkingen en uitvindingen van de moderne wetenschap, vooral het algoritme een essentiële rol. Een algoritme is een geheel van formules en instructies die moeten leiden tot het oplossen van een probleem en het bereiken van een doel. Een computerprogramma is iets dergelijks. Maar ook de mens, geprogrammeerd door de natuur en steeds meer bijgestaan door wetenschappelijke innovaties, wordt een wandelend en denkend algoritme – een opvatting die naar mijn gevoel gevaarlijk overhelt naar een te mechanistische visie op het mens-zijn. De computer en de artificiële intelligentie zullen immers steeds beter kunnen aantonen wat juist en wat onjuist is, maar niet wat rechtvaardig en onrechtvaardig is. De gerobotiseerde computer is zich niet bewust van waarden en blijft dus onmenselijk, of beter niet-menselijk, ook al is hij een heel bijzonder wezen dat de mens kan helpen een efficiëntere mens te zijn, of toch indien hij correct wordt gebruikt. Naast een praktisch nut heeft de ontwikkeling van de artificiële intelligentie ook een didactische en ethische betekenis, want zij bewijst zeer duidelijk waar de grens ligt tussen de machine en de mens, en toont aan dat de mens een meerwaarde heeft die het materiële overstijgt. Noem dit het transcendente in de mens. Want de verwetenschappelijkte hightech-mens, door professor Harari homo deus gedoopt, zou weleens kunnen ontaarden in een homo diabolus door zijn duivelse oppermacht te

gebruiken om de wereld en haar mensen te vernietigen met de massavernietigingswapens van de toekomst die elke apocalyptische verbeelding overstijgen.

De benaming *Homo Deus* verwijst naar een evolutie en een mogelijke realiteit die ikzelf heb geformuleerd en uitgewerkt in verscheidene van mijn boeken en die ik 'de divinisatie van de mens' heb genoemd, maar in een totaal andere context en met een andere draagwijdte dan in het boek van Harari. In mijn boek uit 1996, *De reis naar Dabar. Een filosofische thriller*, schreef ik voor het eerst over mijn idee van de uiteindelijke divinisatie van de mens als bekroning van wat ik een transcendente evolutie heb genoemd. Het volgende citaat uit het boek *Dabar* illustreert, weliswaar onvolledig, mijn opvatting:

'De eerste belangrijke gebeurtenis in de geschiedenis van de aarde, wat de mens betreft, is de vitalisatie van de anorganische stof, het ontstaan van het leven en van levende primitieve cellen op de aarde, waarschijnlijk 3,5 miljard jaar geleden. Het tweede fundamentele gebeuren is de hominisatie van de levende wezens, de menswording, die via de evolutie uit het dierenrijk voort is gesproten, ten minste 300.000 jaren terug. De derde fase moet nog komen. Ze heeft te maken met de te decoderen Bijbelse boodschap: dat de mens werd geschapen naar Gods beeld en gelijkenis. Ik noem deze derde fase de "divinisatie" van de mens. Het klinkt wat aanmatigend, maar voor wie gelooft in de boodschap van het Oude en het Nieuwe Testament en die van andere religies of filosofieën, is dit de kern van de mededeling, van het teken dat onder meer door Mozes werd opgevangen en later door Christus werd belichaamd. Wat we hier gedenken is de eerste stap door de mensheid gezet op het pad van haar goddelijke roeping, van haar divinisatie in een evolutief perspectief, dat uiteraard de darwinistische

interpretatie reduceert tot de stamelende eerste letter van een zeer ingewikkeld, maar hoop biedend alfabet.'

In mijn boek *De oude prof en de zee. Tweespraak over zin en zijn* (2005) schreef ik:

'Het is nu mijn overtuiging dat het bestaan een wordingsproces is dat ons, volgens Teilhard de Chardin, brengt tot het punt omega, tot een punt waar de mens geroepen is tot vergoddelijking. Ik ben voorstander van een "transcendente" evolutie: vitalisatie, hominisatie en divinisatie. Ik zie dus God veeleer als een finaliteit dan als een causaliteit en zeker niet als een fysische oorzakelijkheid. Causaliteit is een begrip dat niet toepasbaar is op het onveranderlijke, op het Zijn, dus op God.

Maar de finaliteit van God heeft door terugkoppeling ook een causaal effect. De finaliteit oefent een aantrekkingseffect uit, stimuleert en richt, verlost het bestaan waarin de mens geworpen is. Zijn menswording is niet af. De evolutie noopt hem tot meer menswording maar dit proces is vooral een proces van waardenaccumulatie. De mens wordt meer mens door de beoefening van de liefde, de rechtvaardigheid, het behartigen van de waarheid, het mededogen. Ik dacht dat wij het erover eens waren om die zogenaamde deugden onnatuurlijk en dus bovennatuurlijk te noemen want ze komen niet als dusdanig voor in de natuur en zeker niet in de dierengemeenschap.'

Vandaag, vele jaren later, kom ik aarzelend tot de conclusie dat we deze zogenaamd bovennatuurlijke deugden niet terugvinden in de natuur, die gedomineerd is door de darwinistische wet van de sterkste en de wet van de entropie, de wet van de algehele ontbinding en vernietiging. Deze bijzondere deugden, die de goedheid

(slechts één letter verschil met godheid) als gemeenschappelijke noemer hebben, hebben te maken met wat wij in manke bewoordingen ‘een goddelijke kracht’ kunnen noemen. Naast de homo deus, zoals beschreven door Harari, namelijk een soort technologische übermensch, een *trans-human* en wellicht een *post-human*, moeten wij de vraag durven te stellen of er ook geen deus homo in wording is, of althans zou kunnen zijn, namelijk een goede, liefdevolle mens die beantwoordt aan een soort incarnatie van het goede door ‘goedwording’ (lees ook: Godwording) en die daardoor de wereld van de mensen herschept tot een betere wereld.

Zou het kunnen dat deze verwoordingen de meest nabije benadering vormen van wat wij het transcendente noemen, namelijk het bewustzijn dat er een werkelijkheid is, een vorm van zijn, een soort kracht die ons overtreft in dimensies die ons overstijgen? Zouden we dan toch in staat zijn, het spoor enigszins bijster en rondolend in een reusachtig woud vol vraagtekens, om dankzij een vaag schijnsel de weg te vinden naar een onverklaarde klaarte waar de Waarheid zichtbaar wordt? En waar de geschiedenis van de mensheid een betekenis krijgt?

De triade ‘vitalisatie, hominisatie en divinisatie’ klinkt natuurlijk mooi en beantwoordt aan een soort intellectuele esthetica. Het hoogtepunt is een divinisatie of het ontstaan van een nieuwe mensheid, die echter veel verder strekt dan alleen maar een hightechbeschaving en die zich situeert in een dimensie die het wetenschappelijke overstijgt en te maken heeft met ethische waarden die momenteel niet van deze wereld zijn. Ze kunnen echter als inspiratie, als droom, als kracht de geschiedenis van de mensen beïnvloeden in een richting waar uiteindelijk geen wegwijzer meer staat, maar wel een groot vraagteken.

Op deze tocht stuiten wij van bij aanvang steeds weer op de vraag wat waarheid is. Streven naar waarheid is een verplichting die voortspuit uit ons mens-zijn, uit onze onvolmaaktheid en ons beperkte begripsvermogen. Waarheid is niet neutraal. Zij bezielt ons

en rukt ons mee. Zij is ook niet zonder gevaar als wij er lichtzinnig of oppervlakkig mee omspringen. Zij is bovendien zeer veeleisend en zeer zeldzaam. Zo zeldzaam als de parel in de oester of omgekeerd als de oester in de parel of als vorst in de hel. Zij kan ook onduidelijk zijn, tijdelijk flikkeren als een verkeerslicht en dan weer verdwijnen, zodat wij ze moeten heroveren.

Eén ding is duidelijk: wie beweert dat hij de waarheid heeft gevonden, heeft meestal niet goed gezocht. En de overtuiging dat men het monopolie op de waarheid bezit, dreigt onze medemenselijkheid aan te tasten. Wie van de waarheid onverzadigd blijft, kan zich in alle nederigheid openstellen voor een waarheid die hem wordt aangereikt door mensen van wie verondersteld wordt dat zij het weten. Geloof treedt hierbij op als een bijna natuurlijke geestelijke houding, met evenwel als voorafgaandelijke, steeds weerkerende methodologische vraag: wat is waarheid?

Wat is waarheid?

Waarheden hebben meestal te maken met de correcte interpretatie of duiding van feiten, gebeurtenissen, ervaringen en belevenissen. Een groot probleem betreft de mededeelbaarheid van de waarheid, de wijze waarop ze wordt verpakt, verwoord en soms vermoord. Want waarheid leent zich ook tot manipulatie in het maatschappelijke strijdgewoel. De waarheid is opgezaadeld met haar formulering in menselijke woorden en dus met de uitdaging van het spreken van en over de waarheid. Waarheid schreeuwt om bekendmaking, maar stuit op de hinderpaal van haar verstaanbaarheid. Woorden kunnen worden gebruikt om de waarheid te verhullen. Ze kan aangenaam zijn, maar ook schokkend, onverbiddelijk, hard, fataal. Wie alleen in zichzelf en voor zichzelf de waarheid kent, is de houder en de hoeder van een vaak ondraaglijk geheim. Maar de waarheid spreken of schrijven veronderstelt dat het woordgebruik correct en accuraat is en een juiste beschrijving geeft. Dat is makkelijker gezegd dan gedaan. De waarheid door een menselijke bril gezien en door een menselijke mond verwoord, loopt veel kans te worden vervormd, soms met opzet. De omgang met de waarheid heeft dan ook een onvermijdelijk ethisch aspect. Aangezien de mens een existentiële zinzoeker is, hebben feiten en gebeurtenissen voor hem meestal een betekenis. Het komt er dus op aan die betekenis te onthullen. Maar wanneer dezelfde gebeurtenissen door verscheidene mensen worden verhaald of ontcijferd, wordt de betekenis ervan vaak op uiteenlopende wijze aan de man gebracht. Daarbij rijst de vraag of de objectieve waarheid zich kan loswrikken uit subjectieve waarheden of indrukken van waarheden.

Er is vanzelfsprekend een verband tussen waarheid en kennis. Kan iemand die weinig weet de waarheid kennen? Rationalisten zullen op deze vraag meestal negatief antwoorden, althans wat betreft het mogelijk beantwoorden van de grote levensvragen en zijnsvragen, die ondoorgrondelijk zijn, zodat de menselijke rede zich overgeeft aan een rotsvast geloof. Wat complexe maatschappelijke problemen betreft, waarvan de loutere formulering bij veel mensen al inwendige netelkoorts verwekt, leidt het zoeken naar de waarheid (de juiste antwoorden) tot de reactie dat deze kwesties niets voor hen zijn. Vandaar het belang van het onderwijs en de verspreiding van cultuur en kennis in een moderne samenleving.

Niet-rationalisten zullen dan weer beweren dat er waarheden zijn die helemaal geen kennis vereisen, maar wel geloof. De mening overheerst dat hoe minder men weet, hoe meer men gelooft. Dat is de houding die heel wat gelovigen hebben aangenomen, vooral in het verleden. Ze stelden dat het geloof de kennis tot op zekere hoogte overbodig maakte. Kennis van de werkelijkheid wordt vervangen door geloof in een boodschap en een boodschapper, bijvoorbeeld de boodschapper van God. Vooral de christelijke kerken – maar ook andere godsdiensten – verkondigden deze stelling en stonden veeleer argwanend tegenover de wetenschap, die zij enigszins misprijzend degradeerden tot *ancilla theologiae*, de dienstmaagd van de theologie. De goddelijke openbaring, neergeschreven in gewijde teksten, bevatte immers alle waarheid, in de middeleeuwen vaak bekrachtigd door het zegel van de onfeilbaarheid. Waarom zou je als kleine mens dan nog inspanningen doen om de waarheid te achterhalen? Alleen de kleine dagelijkse waarheden en weetjes bleven het zoekterrein van de doorsneesterveling.

Naarmate het wetenschappelijk denken en de wetenschappelijke experimenten, ontdekkingen en uitvindingen echter aan belang wonnen in de geschiedenis van de mensheid, werden religieuze instellingen en kerkelijke instanties geconfronteerd met de vraag of de menselijke kennis, vaak geformuleerd met enige arrogantie, niet

bezig was het geloof in te halen en de inhoud van het geloof uit te hollen. Grote theologen zoals Thomas van Aquino poogden deze moeilijkheid te omzeilen door te stellen dat er maar één waarheid is, maar dat die wel langs verscheidene wegen kan worden ontdekt en benaderd, met name zowel dankzij het geloof in God en zijn schepping als via de ontdekkingen van de wetenschap.

De diplomatieke stelling van Thomas van Aquino dat geloof en wetenschap complementair waren, hield echter niet lang stand zodra bleek dat er grote tegenstellingen oprezen tussen de conclusies van het wetenschappelijk onderzoek en de stellingen van het geloof, steunend op de geopenbaarde waarheid van heilige Schriften. Spectaculair was het conflict met geleerden als Copernicus (1530) en Galilei (1632), die ontdekten dat de aarde niet het centrum is van het heelal, met de zon die eromheen wentelt, maar dat net het omgekeerde gebeurt. De aarde werd gedegradeerd tot een planeet, toelend in een baan rond de zon, een overigens relatief banale ster. Meteen was het heliocentrisme geboren, een empirische bevinding in strijd met sommige Bijbelfragmenten die een ferme deuk gaf aan het geloof dat God de aarde geschapen had als een uniek aards paradijs en een speeltuin voor de mens.

De oprukkende menselijke kennis, stoelend op de wetenschappelijke methode van vraagstelling, systematische twijfel en empirische bevestiging, scoorde daarenboven ook door zichtbare, materiële resultaten te produceren. De levensomstandigheden, gezondheid en welvaart verbeterden vooral vanaf de eerste industriële omwenteling in Europa. Het rationalisme – de triomf van de rede, onder meer een programmapunt van de Franse Revolutie – deed heel wat geloofsdogma's afbrokkelen en bracht de kerkelijke autoriteiten in het defensief, bijvoorbeeld wat betreft het ontstaan van de mens.

Tot op vandaag woedt in alle hevigheid een debat over het creationisme. Vooral in de schoot van de islam, maar ook in een aantal christelijke gemeenschappen, wordt de evolutieleer verworpen en blijft men trouw aan het geloof dat God in eigen persoon alles heeft

geschapen, inclusief de mensen en de dieren, zonder zich daarbij de vraag te stellen wat zo'n 'schepping' eigenlijk betekent. Alle wetenschappers aanvaardden vandaag dat het leven in zijn diverse vormen een evolutie heeft gekend die heeft geleid tot het ontstaan van de mens, een *antropos* van diverse pluimage, nadat de natuur voorafgaandelijk een paar andere antroïde mensesoorten had uitgeprobeerd die het niet hebben gehaald. Genuanceerdere creationisten verdedigen de stelling van het zogenaamde 'intelligent design', waarbij wordt uitgegaan van de constatering dat om leven te laten ontstaan uit anorganische materie ergens een superverstand werkzaam moet zijn geweest. Om het dierlijke leven te doen evolueren tot met zelfbewustzijn en verstand begiftigde wezens moeten zo veel extreem uitzonderlijke voorwaarden vervuld zijn dat een dergelijk fenomeen niet kan worden toegeschreven aan louter toeval. Dit heet het 'antropisch beginsel', een these die stelt dat de natuurwetten en de positie van de aarde in het heelal zijn uitgekozen om het ontstaan van de mens mogelijk te maken. De interventie van een transcendente, zeg maar goddelijke intelligentie en sturing is derhalve onvermijdelijk, zo stellen neocreationisten.

De meeste wetenschappers blijven echter meer vertrouwen stellen in de wet van noodzaak en toeval. De wet van de grote getallen heeft immers zo'n astronomische dimensie in het heelal – dat wellicht maar een onderdeel is van een 'veelal' – dat alles mogelijk moet worden, inclusief het ontstaan van leven, van dieren en mensen. Zoals in de allegorie waarin je tienduizenden apen gedurende honderdduizenden jaren laat tikken op het klavier van een laptop. Ooit komt dan probabilistisch maar onvermijdelijk de dag dat een aap op het scherm van zijn computer de volgende tekst zal hebben geschreven: *'To be or not to be, that is the question.'*

De rol van een goddelijke schepper en alleenheerser werd de jongste jaren, ook voor vele gelovigen, herleid tot die van een 'stoplap-God', waarop enkel nog een beroep werd gedaan om te verklaren wat vooralsnog niet verklaarbaar was. De aanvaarding van een

goddelijke schepper in de gedaante van een geniale architect – intelligent design – doet alvast een theologisch probleem rijzen. De schepping is namelijk zeker niet volmaakt gebleken en vertoont, ondanks ongelooflijke verwezenlijkingen, ook een hele reeks gebreken waartegen de mens dagelijks moet strijden. De schepping is dus niet volmaakt, maar is vatbaar voor vervolmaking met behulp van mensen en de goede God. Hoe rijm je dat met de opvatting van een almachtige en perfecte godheid?

De neiging tot enige zelfgenoegzaamheid van de rationele wetenschap deed en doet een fundamentele vraag rijzen, als zou blijken dat er inderdaad waarheden en werkelijkheden zijn en dat er zich gebeurtenissen voordoen die niet verklaarbaar zijn omdat er absolute limieten zijn aan het menselijk begripsvermogen. Zou het niet kunnen dat er grenzen zijn aan het informatie- en kennisvermogen van de menselijke hersenen? En dat er dus een transcendente zijnsdimensie bestaat die zich niet leent tot empirische bevestiging, noch tot wiskundige formulering, zodat enkel het geloof overblijft als mogelijke bewustzijnsinhoud?

De grote Franse bioloog en scheikundige Louis Pasteur schreef ooit: *'Peu de science éloigne de Dieu; beaucoup de science rapproche de Dieu.'* In deze uitspraak schuilt een zeker voorbehoud wat betreft de wetenschap als exclusieve weg van waarheidsvinding. Naarmate de wetenschap vordert, stuit zij ook op steeds meer vraagtekens, zodat het mysterie aan de horizon van de menselijke kennis overeind blijft. Onbeantwoorde vragen leiden gemakkelijk tot mythevorming en een manier van spreken en denken over de raadselachtigheid van vele verschijnselen en gebeurtenissen met behulp van metaforen, allegorieën, beelden en verhalen. Godsdiensten, maar ook bepaalde filosofieën, hebben hiervan gretig gebruikgemaakt. Misverstanden zijn echter onvermijdelijk als deze formuleringen letterlijk worden geïnterpreteerd. Geloofswaarheden die op een dogmatische wijze worden afgekondigd, vaak onder het zegel van de onfeilbaarheid, zijn vandaag van dien aard om vooral in de kri-

tische westerse wereld veel weerstand te wekken. Daarom is een interlevensbeschouwelijke dialoog zo belangrijk, niet alleen tussen de diverse godsdiensten, maar ook met ongelovigen, humanisten, theïsten, atheïsten en antitheïsten. De ervaring leert trouwens dat op die manier heel wat vooroordelen uit de weg kunnen worden geruimd. Bovendien blijkt dat het geloof een normale menselijke geestesgesteldheid is. Heel veel waarheden kunnen wijzelf niet natrekken en aanvaarden wij omdat we vertrouwen schenken aan anderen: aan de wetenschap, aan de leraar, de professor of aan het nieuws op radio en tv. Met eigen ogen constateren dat de aarde wel degelijk rond de zon draait, is weinigen gegeven. Toch nemen wij dit aan, omdat we het geloven.

De waarheid, verheven tot fundamenteel kennisprobleem, heeft een belangrijke filosofische strekking in het leven geroepen, waaraan alle grote filosofen sinds de tijd van Plato en Aristoteles een bijdrage hebben geleverd. De 'filosofie van de waarheid' is aldus een specifiek vak geworden waarin het onderscheid wordt gemaakt tussen diverse soorten waarheden, zoals de analytische, de synthetische, de contingente en de noodzakelijke waarheid. Vaak wordt ook een verband gelegd met de epistemologie of de kennisleer. Hoe kan de mens de waarheid kennen?

Voor Plato heeft de waarheid niets te maken met de feitelijke wereld die de mens ziet, want de zintuiglijke werkelijkheid is onderhevig aan wijzigingen en veranderingen. De waarheid verwijst echter naar wat stabiel is, en volgens Plato kunnen dat enkel ideeën zijn. Voor deze grote Griekse filosoof is er dus een fundamenteel onderscheid tussen waarheid en schijn en leven wij in ons dagelijks bestaan in een schijnwereld. Die opvatting illustreert hij meesterlijk met zijn metaforisch verhaal van de grot waarin goedgelovige mensen zijn opgesloten, sinds altijd met hun rug naar de uitgang gekeerd, zodat zij de schaduwen die tegen de muur worden geprojecteerd verwarren met wat buiten de grot gebeurt, gewoon uit onwetendheid. Wat wel echt bestaat en dus de waarheid inhoudt, zijn

volgens Plato de ideeën. Plato is dan ook de grondlegger van het filosofisch idealisme.

Maar ook de modernere filosofie heeft het waarheidsprobleem nooit losgelaten. Voor René Descartes is waarheid de overeenstemming tussen werkelijkheid en verstand. Hij bepaalt de waarheid als *adequatio intellectus et rei*, letterlijk 'de overeenkomst tussen verstand en ding', zeg maar tussen de werkelijkheid en het begrijpen ervan, waarbij de waarheid verschijnt als een individuele overtuiging. Filosofen noemen deze opvatting de correspondentietheorie. Maar over veel verschijnselen, problemen en gebeurtenissen bestaan uiteenlopende overtuigingen en meningen, en dus worden ook verschillende waarheden aangehangen. In het maatschappelijke debat worden krachtig verdedigde meningen vaak beschouwd als verkondigde waarheden, wat uiteraard onwaar is. Het gaat veel eerder om een veelvuldigheid van subjectieve waarheden. Dat biedt het voordeel dat het vaak leidt tot debat en tot het waarborgen van de vrijheid van meningsuiting in een moderne democratie.

Met Ludwig Wittgenstein komt de waarheidsfilosofie terecht in de epistemologie, de kennisleer en de logica. Aldus ontstaat een relativistische opvatting, waarbij de waarheid afhankelijk wordt van het menselijk kennisvermogen, van haar formulering en het taalgebruik, en daardoor ook van cultuur en omgeving. Er wordt ook opportunistisch met de waarheid omgesprongen: enkel de waarheid die aangenaam is of dienstig voor de zaak die men verdedigt, komt in aanmerking. Je zou het kunnen beschouwen als een soort latrelatie met de waarheid.

Die opvatting wordt door Martin Heidegger verworpen, die stelt dat de waarheid te maken heeft met de 'openbaarheid van het zijn'. Daarbij doelt hij op het Griekse woord voor waarheid, *aletheia*, dat letterlijk 'onverborgenheid' betekent. Volgens hem en vanuit een fenomenologisch perspectief zijn de dingen die wij observeren geënt op het Zijn. Meteen wordt de waarheidsfilosofie wat zweverig. Ik geef toe dat dit een opvatting is waarvoor ik heel wat

sympathie koester, omdat zij de onkenbaarheid van het transcendente zijn in de waarheid opneemt.

Wie verwonderd een vraag stelt, klopt op een deur waarachter zoiets als waarheid schuilgaat. Dat veronderstelt of gelooft hij althans. De vraagsteller wil een antwoord krijgen dat beantwoordt aan de werkelijkheid, dat echt en juist is. De overtuiging dat men de waarheid in pacht heeft, er het monopolie op bezit en dus gelijk heeft, kan leiden tot grote maatschappelijke conflicten. Jihadisme, communisme en nazisme hebben in een recent verleden bewezen hoezeer waarheid, verheven tot dogma, kan leiden tot de meest verregaande onverdraagzaamheid en schending van de mensenrechten. Ook de godsdienstoorlogen zijn hiervan een illustratie. De gruwelen begonnen in het oude Rome onder de keizers Nero en Diocletianus, toen de christenen werden vervolgd en uitgemoord. Omgekeerd blijkt dat christenen, zodra het christelijke geloof tot staatsgodsdienst werd verheven onder keizer Constantijn, tempels, heiligdommen en kunstwerken van de zogenaamd heidense Romeinse en Griekse beschavingen hebben vernietigd. Manuscripten van belangrijke Griekse geleerden werden niet alleen gecensureerd maar ook verbrand, want zij waren ketteren. Om nog maar te zwijgen van de kruistochten, militaire expedities die bedoeld waren om de heilige plaatsen in Jeruzalem te beschermen, maar die in realiteit vaak aanleiding gaven tot grote geweldpleging. Deze beschouwing brengt ons natuurlijk bij de actualiteit, waar godsdienstig fundamentalisme onder de banier van de waarheid niet zelden de voedingsbodem is voor moorddadig terrorisme en militaire veroveringstochten.

Blijft natuurlijk de vraag of er algemeen geldende waarheden zijn. Uiteraard zijn er logische waarheden, die bijvoorbeeld voorkomen in de wiskunde. Weer andere waarheden ontstaan via een dialectisch proces van these en antithese. In deze ontwikkeling speelt de bewijskracht vaak een grote rol, volgens het aloude adagium 'eerst zien en dan geloven'. In de wetenschappen neemt men vaak vrede

met een soort voorlopige waarheid die beantwoordt aan de huidige onderzoeksresultaten. Maar wetenschappers aanvaarden dat wat vandaag als waarheid wordt geponeerd morgen ongedaan kan worden gemaakt door nieuwe ontdekkingen en inzichten.

Veel waarheden, in de samenleving verspreid, vereisen een geloof in het gezag en de onkreukbaarheid van ouders, leraren, wetenschappers. Meteen ontstaan ook onwaarheden op grond van foute informatie of *fake news*, zoals het vandaag heet in onze ultramediatiseerde samenleving. De waarheid is dat er veel waarheden zijn, en tot op zekere hoogte is dat een groot geluk, want het leidt tot maatschappelijk pluralisme en geestelijke en culturele diversiteit.

In de wetenschapskritiek, onder meer dankzij de geschriften van Karl Popper en Thomas Kuhn, heeft een andere opvatting opgeld gedaan, namelijk die van de gefalsifieerde waarheid. Daaruit volgt dat een wetenschappelijke theorie of stelling maar voorlopig waar is (want empirisch bevestigd) tot de dag waarop geloofwaardig wordt aangetoond dat ze onjuist is en moet worden vervangen door nieuwe wetenschappelijke inzichten. Het klassieke voorbeeld van dit falsificationisme is de algemene relativiteitstheorie van Einstein, die de onjuistheid of althans de grote beperkingen aantoonde van de zwaartekrachtconceptie van Newton.

Ook in de politiek wordt op een specifieke manier met de waarheid omgegaan, omdat het erop aankomt voldoende kiezers te overtuigen van het eigen gelijk en het gelijk van de eigen partij met de bedoeling politieke macht te verwerven. Aldus wordt de waarheid 'gekleurd' en ontstaan verschillende partijen met uiteenlopende programma's. Al bij al lijkt de democratie een heel vernuftige uitvinding, want die bestaat er juist in meningsverschillen beheersbaar te maken. These en antithese kunnen perfect worden verzoend in een synthese. Op die manier ontstaat een soort consensuele of meerderheidswaarheid, vaak de tegenpool van de zogenaamde officiële waarheid die in autoritairere regimes door de heersers

of de machtselite wordt verkondigd. In zijn meesterlijke boek van politieke fictie, 1984, heeft George Orwell dit geïllustreerd met zijn verwijzing naar een autocratische overheid die een ministerie van de Waarheid heeft opgericht.

Met een aan sarcasme grenzende ironie zou je kunnen stellen dat de waarheid te waardevol is om ze alle dagen te spreken. De waarheid is niet gemakkelijk verteerbaar en moet bijgevolg mondjesmaat aan de bevolking worden toebedeeld. 'Veritasintoxicatie' is erger dan dioxinevergiftiging, en daaraan is in België ooit een premier politiek ten onder gegaan. De waarheid is bovendien schaars en moet tussen de burgers worden verdeeld en herverdeeld. Soms moet ze worden teruggenomen en aan andere rechthebbenden worden uitgedeeld. De zorg van een regering, die naam waardig, moet naar de waarheidsarmen gaan, naar de leugenverslaafden, de fanaten van verzinsel en verdoezeling, de spindoctorale verkopers van gebakken lucht. Het probleem is dat in bepaalde landen de waarheid door de regeerders zelf wordt mishandeld. Aldus een cynische satire.

Wellicht is het wetenschappelijk onderzoek de veeleisendste zoektocht naar de waarheid. De wetenschapper is er nooit van verzekerd dat hij de waarheid zal ontdekken, hij is al tevreden als hij een deeltje van de waarheid kan ontwaren om die bij het reeds verworven wetenschappelijke inzicht te voegen. Wetenschap is veeleisend en noopt tot leed en lijden. Wetenschap is vaak ondankbaar, zij creëert onzekerheid, ze is onthutsend en niet steeds betrouwbaar. Zij vervult de wetenschapper die haar beoefent met onvrede en ongeduld. Ze dwingt hem aan zichzelf te twijfelen en toch de waarheid te blijven zoeken. Ze maakt hem ongerust en angstig over wat hij heeft gedaan en niet heeft gedaan, heeft gedacht en niet heeft gedacht. Zij leidt niet zelden tot een tweespalt tussen kennis en wijsheid. Zij maakt schizofreen. In extreme gevallen offert ze de werkelijkheid op aan de zogenaamde waarheid, wanneer die ideologisch of dogmatisch is verankerd. Dan is het de werkelijkheid die wordt

aangepast en gekneed. In concreto leidt dat vaak tot geschiedvervalsing of eenzijdige exegese. Communistische regimes hebben zich hieraan vaak bezondigd. Stalin zorgde er bijvoorbeeld voor dat het relaas van de feiten in zijn land de juistheid van de marxistische theorie bevestigde. Maar ook in het Westen is de geschiedschrijving in verband met bijvoorbeeld het kolonialisme niet steeds ontsnapt aan vooringenomen inzichten. De wetenschap is dus een kerkhof, bezaaid met hypothesen, en dat geldt voor alle wetenschappen.

Het is het gruwelijke privilege van de mens dat hij voorbestemd is om na te denken. Daaraan kan hij zich niet onttrekken, tenzij hij levenslang en dagelijks in een roes leeft, teneinde te ontsnappen aan wat hem tot mens verheft – overigens een keuze die sommige mensen maken. De wetenschapper leeft echter met en van de dwang en het voorrecht zijn zoekende verstand en vragende bewustzijn in te schakelen. Het is een dwang die hem vaak onbevredigd laat, slechts zeker van zijn onzekerheid, waarbij hij zich gedraagt als een slaapwandelaar in een wereld van schimmige dingen en verschijnselen. Maar ook succes en persoonlijke laving aan nieuwe bevindingen kunnen hem uit zijn hengsels lichten. Dan geeft hij zichzelf over aan zelfoverschatting en wordt hij de prooi van de hybris, 2500 jaar geleden al sterk in de verf gezet door de Griekse intellectuelen en tragisch verhaald door de mythe van Prometheus. De hypertrofie van het ego is een bedreiging voor ieder nadenkend mens. Hij, en vooral de wetenschapper, moet dus ook nederig en bescheiden zijn. Dit leidt echter tot een paradox, want als hij zijn bescheidenheid niet toont, weet niemand dat hij bescheiden is. En als hij met zijn bescheidenheid te koop loopt, wordt ze ongeloofwaardig en vervalt hij juist in arrogant egocentrisme.

Dankzij heel wat inspanningen kan de mens een aantal waarheden bijeensprokkelen die voor hem gelden en waarin hij irrationeel gelooft. De cynicus beweert weleens dat wie zegt dat hij het bij het rechte eind heeft er nooit zo naast heeft gezeten. Het is waarschijn-

lijk dat de waarheid ons nog steeds ontsnapt, als wij tenminste de waarheid van deze laatste zin aanvaarden. Toch worden we persoonlijk geconfronteerd met een levenslange zoektocht naar de waarheid, ook al is dit een vervelend karwei omdat we aanvoelen dat de volledige waarheid grotendeels onbereikbaar blijft. Zodra wij min of meer niet-rationeel aanvoelen dat wij tot de waarheid genaderd zijn, rijst de vraag hoe wij hiermee omgaan en wat wij ermee aanvangen. Zo komen we terecht in een ethisch kluwen.

Misschien kunnen we heel wat leren van onze kinderen en zelfs van onze kleinkinderen. Zij hebben minder vooroordelen en hun geesten staan meer open voor het andere en de andere. Hun nieuwsgierigheid is ook meer aangescherpt.

Onlangs vroeg ik aan een van mijn kleinzonen, een wakkere knaap van ongeveer 12 jaar: ‘Samuel, wat wil je later in het leven worden?’

Op die leeftijd antwoorden jonge mensen – en dan vooral jongens – meestal iets als: vliegtuigpilot, kapitein van een groot schip, wereldberoemde voetbalvedette, rapper, hiphopartiest of astronaut. Maar tot mijn verbazing antwoordde mijn kleinzoon spontaan: ‘Opa, ik wil uitvinder worden.’

‘En wat wil je dan uitvinden?’

‘Wat er is gebeurd voor de big bang.’

Toen moest ik hem uitleggen dat de big bang geen uitvinding is, maar een ontdekking, hoewel ook deze ontdekking gepaard ging met heel veel verbeelding, namelijk die van een heel groot geleerde, professor aan de Katholieke Universiteit te Leuven, Georges Lemaitre, wiskundige en jezuïet.

www.lannoo.com

Registreer u op onze website en we sturen u regelmatig een nieuwsbrief met informatie over nieuwe boeken en met interessante, exclusieve aanbiedingen.

Omslagontwerp: Studio Lannoo (Nele Reyniers)

Omslagfoto: Imageselect

Vormgeving: Studio Lannoo i.s.m. Karakters

D/2018/45/466 – ISBN 978 94 014 5488 9 – NUR 730/740

© Uitgeverij Lannoo nv, Tielt en Mark Eyskens, 2018

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.